

יצירה אמביוולנטית: ילדה באבטיח, אישה בגזר – עיון בשיר

”אישה באבטיח” לנורית זרחי

ד”ר נגה רובין

תקציר

המאמר דן בשירה של נורית זרחי “אישה באבטיח”, שנדפס לראשונה בספרה **אני אוהב לשרוק ברחוב** (1967). שיר זה מוכר לקהל הרחב לא מעט בזכות לחנו של שלמה גרוניך וביצועה של חוה אלברשטיין. הטענה המרכזית של מחברת המאמר היא כי השיר הוא שיר אמביוולנטי הפונה לכאורה לילדים, אך למעשה קהלו רב-גילי. הקוראים הצעירים יכולים ליהנות בעיקר מן הרובד הפנטסטי של השיר, מן הפן הדמיוני וההומוריסטי של אישה הגרה באבטיח ואחר כך עוברת לגור בתוך גזר, ואילו הקורא המבוגר עשוי למצוא בשיר תמות עומק כדוגמת בדידות, חוסר יציבות ואף נטישה – המופיעות ביצירתה של זרחי בהמשך דרכה. לטענת המחברת, שני הרבדים הקיימים בשיר מאפשרים לקרוא אותו כשיר אמביוולנטי. יתרה מזאת, המחברת טוענת כי ניתן למצוא בשיר קווים משיקים בין המחברת המשתמעת לדמותה של המחברת הביוגרפית. במאמר מנתחת המחברת את השיר באופן מפורט ומבססת את טענותיה על דוגמאות מן השיר.

מילות מפתח: נורית זרחי, שירי ילדים, אישה באבטיח, יצירה אמביוולנטית

הקדמה

מאמר זה נכתב בעקבות קורס שלימדתי בשנת הלימודים תשע”ט במכללה האקדמית לחינוך ע”ש דוד ילין בירושלים, ועסק בקשר בין מחברים ביוגרפיים לבין מחברים המשתמעים ביצירותיהם. המאמר עוסק בשירה של זרחי ושמו “אישה באבטיח”, שהופיע לראשונה בספרה **אני אוהב לשרוק ברחוב**. אלו מילותיו של השיר:

אֵשָׁה אַחַת גָּרָה בְּתוֹךְ אֲבֵטִיחַ

גְּדוֹל, נוֹרָא.

הִי לָהּ שְׁנֵי שָׁרְפָרְפִים

וְכִסָּא וּמְנוֹרָה.

הִיא חֲתָכָה לָהּ חֵלוֹן

וְחִצְבָה לָהּ סֶלֶן,
וְתִלְתָה שָׁם תִּמְוֶנָה
וְהִכְנִיסָה אֶרֶוֹן,
וְחִתּוּל שְׁיָצוּד עֲכָבְרִים
הִיא גְדִלָה בַּפְּנֵה,
וּפְתָאוּם –
נִסְתִּימָה הָעוֹנָה.

הַלְכָה לָהּ אוֹתָהּ הָאִשָּׁה
לְחַפֵּשׂ לָהּ דִּירָה חֲדָשָׁה.
הִיא חִקְרָה, שְׁאֵלָה,
לֹא מִצָּאָה שׁוּם דָּבָר,
רַק חֲדָרוֹן
בְּתוֹךְ גִּזְרֵי
אֶרֶץ
אֲבֵל
צָר.

מֵעַכְשָׁיו –
לֹא הָיָה לָהּ מְקוֹם לְסֶלֶן,
וְלָכֵן הִיא חֲתֻכָּה מִחֲצִית הָאֶרֶץ
וְהִכְנִיסָה רַק רְבַע
כֶּסֶא
וְחִתּוּל
וּשְׂרָפְרָף,
מֵעַצְמָהּ הִיא בְּקוֹשֵׁי הַצְּלִיחָה לְדַחֵק
אֶת הָאֵף.¹

---

1 מילות השיר באדיבות הוצאת כנרת זמורה דביר.

העלילה מציגה בפנינו אישה הגרה בתוך פרי, אבטיח, ובתום העונה החקלאית האבטיח, רחב-הממדים, אינו יאה עוד למגורים. לאחר מאמצים רבים מוצאת האישה ירק אחר לגור בו, גזר, שבהשוואה לאבטיח הוא צר מידות ביותר. עובדה זו מאלצת את האישה לוותר על חלק ניכר מן הרהיטים ומן החפצים בביתה הקודם. נקל למצוא בשיר ממד פנטסטי הפונה, לכאורה, **בעיקר** לילדים. קריאה מעמיקה יותר של השיר עשויה לעורר בנו תחושה כי זהו שיר הפונה לקהל מבוגר ומאיר באופן מטפורי מצבי נפש מורכבים, כגון בדידות וחוסר-יציבות. המאמר מוקדש לנווית זרחי, כלת פרס ישראל לספרות לשנת תשפ"א.

בריאיון עיתונאי שערכה ענת שרון-בלייס (2021) עם זרחי לקראת קבלת הפרס, מתייחסת זרחי עצמה לשאלת הפער בין הדרך שבה חווה ילד את הפנטזיה ביצירתה הספרותית, לדרך שבה חווה אותה קורא מבוגר. שרון-בלייס שואלת את זרחי על הקשר בין יצירתה לדמותה בתור המספרת-הביוגרפית, ומציגה בפניה את אי ההתאמה בין החוויה הלא נעימה שלה בעת יצירת הפנטזיה לבין הנעימות שבה עשוי לחוות אותה קורא צעיר: "אצלך, ביוגרפית, זה משהו שקרה מוקדם מדי. תקרות עפות זה יכול להיות נפלא לילד, אבל אצל מבוגר זה גם אחרת, זה מפחיד"². פער זה ואפשרויות ההתמודדות איתו יידונו לאורך המאמר. המאמר יתמקד בסגנון הכתיבה הרב-רבדי של זרחי, המעלה לא אחת את שאלת קהל היעד המגוון, ולעיתים הלא ברור, שאליו כיוונה זרחי את יצירתה.

נורית זרחי – ביוגרפיה

חוקרים לא מעטים שעסקו ביצירתה של זרחי רואים בביוגרפיה שלה³ מפתח להבנת קווים מסוימים ביצירתה בכלל, וביצירתה הפנטסטית בפרט. באופן כללי מקובלת במחקר אצל לא מעט

2 שרון-בלייס, ע' (2021, מרץ 9). הגעתי לסוף האחרונות. עכשיו אפשר להתחיל מהתחלה – שיחה עם נורית זרחי. בעיתון **הארץ** <https://www.haaretz.co.il/literature/poetry/premium-1.9603161>. [להלן: שרון-בלייס], אוהר 14.3.21.

3 אציין כאן מספר דוגמאות לראיונות שנערכו עם זרחי בשנים האחרונות. הקורא המתעניין יכול למצוא עוד רבים ברשת: רוזנטל, ר' (2002). הטבע של ילדותי היה נחמה ומפלט – שיחה עם נורית זרחי. **פנים**, 21, עמ' 31-36. לוי, ד' (2009, 2 בפברואר). אי אפשר בלי פיות – ריאיון עם נורית זרחי. בבלוג **המדור לאיבוד קרובים**. <https://thedaphna.wordpress.com/2009/02/02/%D7%A4%D7%A9%D7%A8-%D7%91%D7%9C%D7%99-%D7%A4%D7%99%D7%95%D7%A-%D7%A8%D7%90%D7%99%D7%95%D7%9F-%D7%A2%D7%9D-%D7-99/%D7%A8%D7%97%D7%99/A0%D7%95%D7%A8%D7%99%D7%AA-%D7%96%D7%A8%D7%97%D7%99/>. [להלן: לוי]. ישורון ובו נון, ש' (1 במרץ 2021). הסופרת והמשוררת נורית זרחי היא כלת פרס ישראל לספרות לשנת תשפ"א. **בוואלה**. <https://e.walla.co.il/item/3421030>. יובל, י' (אין תאריך). שיחת נפש עונה 6: נורית זרחי. (יו טיוב). **בשיחת נפש**. <https://www.youtube.com/watch?v=jkMvcc6Shzw>. שני המחקרים המרכזיים עד היום שהתמודדו עם יצירתה של זרחי באופן מקיף יותר: אלקד-להמן, א' (2006). **לבדה היא אורגת – קריאה ביצירת נורית זרחי**. כרמל. [להלן: אלקד-להמן, 2006]. לוי, נ' (2017). **יושבת על נתיב תעופה – הלשון הפואטית של נורית זרחי ביצירתה לילדים**. (חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה) אוניברסיטת תל-אביב.

אנשי מקצוע גישה לפיה ניתן להיעזר בביוגרפיה של יוצר כדי להעמיק את הבנת יצירתו ונמעניה, אם כי אין זו כמובן הגישה הבלעדית.⁴ גישה זו נראית לי מתאימה מאוד לבחינת השיר "אישה באבטיח", ומשום-כך אפתח בהתייחסות קצרה לכמה פרטים ביוגרפיים של המשוררת.

זרחי נולדה בירושלים בשנת 1941 לאביה, הסופר ישראל זרחי,⁵ ולאימה, אסתר. בגיל חמש התייתמה מאביה ועברה עם אימה לקיבוץ גבע, שם שימשה אימה מורה. השנים בקיבוץ היו לא פשוטות עבור זרחי. באופן רשמי היא לא נחשבה ילדת חוץ, שכן גרה בקיבוץ עם משפחתה, אך כיון שהגיעה בגיל מאוחר יחסית, לא הרגישה זרחי מעולם חלק מקבוצת הילדים.⁶ כמו שאר ילדי הקיבוץ היא סיימה את לימודיה בתיכון בקיבוץ עין חרוד. זרחי הקדישה לפרק זמן מורכב זה יצירות לא מעטות, ביניהן: **מחשבות מיותרות של גברת**,⁷ **מלון היפנודרום**,⁸ ובעיקר ספרה לילדים **ילדת חוץ**.⁹ בתום הלימודים התגישה לצה"ל. בזמן ששירתה בצבא למדה בסמינר למורים ע"ש דוד ילין בבית הכרם בירושלים. את לימודי התואר הראשון בספרות ופילוסופיה השלימה באוניברסיטת תל-אביב. מראשית דרכה פרסמה זרחי מאות שירים וסיפורים הן לילדים הן למבוגרים.¹⁰ היא זכתה בפרסים

4 אומנם החל משנות השישים והשבעים, בעיקר בעקבות מבקרי הספרות כגון רולאן בארת בספרו **מות המחבר** ומישל פוקו בספרו **מהו מחבר?** הייתה נטייה להפריד באופן מוחלט את דמות המספר המשתמע מדמות המחבר הביוגרפי. (ראו: בארת, ר' ופוקו, מ' (2005). **מות המחבר ומהו מחבר**. רסלינג). אך נדמה כי זו אינה הגישה המקובלת כיום. דוגמה לחוקרים העוסקים בדמות המחבר הביוגרפי והופעתו ביצירותיו ראו, לדוגמה: שיפמן, ס' (1999). **טביעת אצבעו של המחבר: פוקנר, המינגוויי, מאיר שלו**. הקיבוץ המאוחד. מובן שהעובדה שזרחי עצמה חושפת בראיונות עימה את הקשר בין יצירתה לבין הביוגרפיה האישית שלה אך מחזקת את הרלוונטיות של קריאה כזו של יצירתה.

5 לפרטים נוספים בנוגע לישראל זרחי ראו: ישורון, עמ' 486-491 וכן, ליבוביץ', נ' (2015). **צינונות ומלנכוליה: החיים הקצרים של ישראל זרחי**. כרמל.

6 תודתי הרבה לד"ר נורית פיינשטיין על שהבהירה לי נקודה זו.

7 זרחי, נ' (1982). **מחשבות מיותרות של גברת**. הקיבוץ המאוחד.

8 זרחי, נ' (1998). **מלון היפנודרום**. תג הוצאה לאור.

9 זרחי, נ' (2011) **ילדת חוץ**. כנרת זמורה-דביר. לעניין זה ראו, לדוגמה: מצוב-כהן, ע' 2016. 'להסתלק לארץ לגמרי אחרת': חוסר הורי במרחב המשפחתי ועיצובו בסיפורים של נורית זרחי. **מורשת ישראל**, 13, עמ' 101-122; חשוב לציין כי מבחינת ההגדרה זרחי לא נחשבה 'ילדת חוץ', שכן אמה גרה איתה בקיבוץ, אך מבחינת תחושתיה והיחס שהיא חוותה מן הילדים, היא הרגישה לא שייכת, זרה ומנוכרת שכן לא גדלה עם ילדי הקיבוץ מגיל צעיר מאוד וחוותה חבלי קליטה.

10 שנה לפני הדפסת ספר הילדים **מי אוהב לשרוק ברחוב**, בשנת 1966, נדפס ספרה למבוגרים בהוצאת מחברות לספרות, תחת השם: **ירוק, ירוק**. (זרחי הגישה את הספר לישראל זמורה, בעל הוצאה, בשנת 1964). זרחי ראתה בספר כישלון מוחלט, וכך מביאה צפי שועלי בריאיון שערכה עם זרחי: "בשיחתי עם נורית זרחי בשנת 2019 היא טענה כי מעולם לא הייתה שלמה עם ספרה זה. היא סברה כי הוא ספר גרוע, שנכתב ויצא לאור לאחר התלבטויות, אי-השלמות וייסורי מצפון, מאבקים ולחצים, מה שהביאה להתייחס לספר כאילו לא היה קיים. זכור לה כי איש לא התייחס ולא התעניין בספר זה ואינה יודעת אפילו אם נמכר ומישהו רכש אותו." (שועלי, צ' (12 במרץ 2021). נמלים זעירות אכלו בי פירור אחר פירור. **הארץ**. <https://www.haaretz.co.il/literature/poetry/premium-1.9603030>)

ועיטורים רבים על יצירתה המופנית לקהלים שונים, בין היתר בעיטור הנס כריסטיאן אנדרסן לספרות ילדים ונוער, פרס ביאליק ופרס יהודה עמיחי. כאמור, בשנת 2021 זכתה גם בפרס ישראל. זרחי הייתה נשואה פעמיים. נישואיה הראשונים היו לפזמונאי יורם טהרלב ז"ל, אבי שתי בנותיה.

”אישה באבטיח” – שיר ילדים? שיר למבוגרים?

השיר ”אישה באבטיח” הוא משיריה המוקדמים של זרחי. הוא הולחן בידי שלמה גרוניך וזכה לביצוע של חוה אלברשטיין. השיר הושמע ועודו מושמע לא אחת על גלי האתר ובתקליטורים. חוקרים שונים התייחסו אל השיר, אך לא עסקו במבנה שלו ובמשמעותו באופן מעמיק.¹¹

כפי שציננתי, על פניו השיר ”אישה באבטיח” הוא שיר ילדים. יש לו מאפיינים של שיר ילדים ”קלסי”: השימוש הרב בפנטזיה (אישה הגרה באבטיח, אישה הגרה בגזר ועוד),¹² המעוררת אסור ציצייות ברורות למעשיות מוכרות, כגון, בית הממתקים במעשייה ”עמי ותמי”, או הדלעת העצומה במעשייה ”לכלוכית”,¹³ וכן החריזה, והאמצעים הספרותיים השונים שמאפיינים אף הם שיר ילדים.

11 ראו: אלקד-להמן, א' (תשס"ט). קול וכנפיים: דמיון ומציאות בפנטזיה לילדים מאת נורית זרחי. **ספרות ילדים ונוער**, 129, עמ' 12-32 ובעיקר גונן-תור, ר' (2008). בין יש לאין: איורי ילדים לשיריה של נורית זרחי. **הד הגן**, 73 (1), עמ' 78-91. [להלן: גונן-תור]

12 זרחי מתייחסת לא אחת לשאלת המציאות והפנטזיה ביצירתה. שווימר (2009) מצטט את דבריה בהתייחסה למציאות כפולה זו: ”אני רוצה להזכיר לעצמי שהשפה עצמה היא המצאה פנטסטית ועוד יותר מזה הכתיבה. בעצם, השפה היא שיטה לגמרי מופשטת והקשר בינה לבין הממשות ממש איננו קיים. כך שכל ספרות טורליסטית וריאליסטית היא בעצם ספרות פנטזיה”, והוא מסכם: ”עיקרון זה, המעמיד במתח, אך גם בהשלמה את הריאליסטי עם הפנטסטי וגורס כי אין קיום של האחד ללא השני, הוא גרעין יצירתה של זרחי. אין חד משמעיות ביצירתה, אלא אין-ספור רבדים”. שווימר, י' (20 באפריל 2009). התנייה של זרחי עושה מה שמתחשק. ב- <https://www.makorrishon.co.il/nrg/online/47/ART1/880/817.html>. באשר לפנטזיה בארץ בכלל וביצירתה של זרחי בפרט ראו: שחורי, ד' (6 בספטמבר 2008). האהבה הפנטסטית של נורית זרחי. ב- <https://www.makorrishon.co.il/nrg/online/47/ART1/782/053.html>: ”זרחי היא כמעט היחידה בארץ שכותבת ספרות פנטסטית. ”נורא לא אהבו את זה בארץ”, היא מאשרת. ”הארי פוטר אולי קצת קירב לזה. אבל בסוף התרצו לי והסכימו [...]” בגלל הצינונות, או בגלל שאנחנו חיים בעולם מדי דמיוני מתוך הנחה שזה לגמרי מציאותי. כל העניין של הארץ ושל השפה מפחיד לחשוב אם תרצו אין זו אגדה”. בהתמודדותה של שחורי עם הפנטזיה אצל זרחי היא נסמכת על דבריו של: לנדאו, ל' (1984) הפנטסטי בספרות. **עכשיו**, 49, עמ' 249-254. ”הפלאי שליט בעולם המעשייה. הוא אינו שייך לעולמנו-אנו, אלא מתקיים לצידו בלי להתערב בו ובלי לשבור את הקוהרנטיות הפנימית שלו. הפנטסטי, לעומת זאת, הוא חלק ממציאותנו, מתפרץ לתוכה, מערער את ביטחוננו, מביך אותנו. הפנטסטי הוא בבחינת שערורייה” (250) ובהמשך מדייק לנדאו בשם טודורוב וכן סארטר ”די לנו אם הקורא מתלבט. תהיית הקורא מעניקה לפנטסטי את חייו [...] בשלבו השני מבטא הפנטסטי את האכזבה מן ההרפתקאות המטאפיזיות. הוא מבקש למצוא את מקומו במסגרת ההומניזם. מוותר על חקירת המציאות שמעבר ומתמקד בתיאור המצב האנושי” (עמ' 250-251). לעניין השימוש במעשיות בשירי הילדים של זרחי ראו: טוהר, ו' (תשס"ז). המלכה בודדה, המלך ירד מנכסיו: שבירת קונבנציות בארבעה משירי הילדים של נורית זרחי לאור הפואטיקה של המעשייה העממית. **חמדעת: שנתון מכללת חמדת הדרום**, ה, עמ' 103-126.

זאת ועוד, הבחירה של המחברת ושל ההוצאה לאור לכלול את השיר בקובץ שירי ילדים מעוררת את הציפייה לשיר לילדים.¹⁴ החוקרות מירי ברוך (1984; 1992) וחוץ שטרס (2010)¹⁵ שהתייחסו לשיר בקצרה, ראו בו שיר נונסנס (אי-גיון),¹⁶ המותאם לילדים ומכיל יסודות הומוריסטיים. משום כך, לדבריהן, יש לקרוא את השיר כטקסט נונסנס לילדים ואין לפרשו באופן רציונלי או אלגורי: "השיר מספר על אישה, שלמרבית ההפתעה וחוסר-ההיגיון שבכך, משתמשת באבטיח כביתה הפ־רטי", קובעת ברוך.¹⁷ חשוב לציין, כמובן, כי הקביעה ששיר מכיל יסודות הומוריסטיים או שהוא שיר נונסנס אינה הוכחה שהשיר אינו מתאים למבוגרים,¹⁸ אך מלבד זאת, לטענתי, בחינת השיר רק כשיר הומוריסטי לילדים מצמצמת את הפוטנציאל הגלום בו. האמצעים האומנותיים בהם עושה זרחי שימוש, כגון אלוזיות, כפי שאדגים בהמשך דבריי, לא נועדו לקהל צעיר. גם מצד התוכן נראה בהמשך כי בקריאה מעמיקה, אפשר להיווכח בהעלאתם של רעיונות מורכבים שאינם מתאימים לילדים, כגון בדידות וחוסר יציבות של הבית. נושאים אלו יחזרו ויתפתחו בשירתה המאוחרת של זרחי. מבחינה זו השיר "אישה באבטיח" הוא בבחינת מוקדם המכיל את המאוחר.

בראיונות שנערכו עימה¹⁹ זרחי התייחסה לא מעט אל מודעותה לקהל היעד של יצירתה. כך, למשל, היא הצהירה: "גם לכתוב לילדים ולמבוגרים אני לא יכולה באותו זמן". מדבריה ניכר שלא רק שהיא מודעת לשאלת קהל היעד בנוגע לטקסטים כאלו ואחרים, היא אף קובעת, לכאורה, פרמטרים המאפיינים את שירי הילדים שלה לעומת פרמטרים המאפיינים את שירתה למבוגרים: "החומרים שבשירים למבוגרים הם לא פנטסטיים, הם דמוי פנטסטיים. הם חומרים נפשיים שמחפשים גוף,

14 גם הבחירה של חוה אלברשטיין ועודד תאומי לכלול את השיר במופע ובהמשך בתקליט **חוה ועודד בארץ הקסמים** נבעה, ככל הנראה, מכך שהם תפסו אותו כשיר ילדים.

15 ראו לדוגמא: ברוך, מ' (1992). **סוגיות וסוגים בשירת ילדים**. (מהדורה ג'). משרד הביטחון, עמ' 98-107, בעיקר 101. [להלן ברוך, 1992]. ברוך, מ' (1984). על יצירות הנונסנס העבריות לילדים. **ספרות ילדים ונוער**, 10, (ג-ד), עמ' 47-52 [להלן: ברוך, 1984]; שטרס, ח' (2010). 'הרי כולנו ילדים כלפי המוחלט': דברים בעקבות אוסף המסות 'מחשבות מיותרות לגברת' לנורית זרחי. **מכאן**, 10, עמ' 263-268.

16 שירי נונסנס מוגדרים לא אחת כשירים המביעים את חוסר היכולת של השפה לייצג את הידע שלנו בעולם. ראו, למשל: גורביץ' ד' וערב ד' (אין תאריך). נונסנס, אי-גיון. **אנציקלופדיה של הרעיונות**. <https://haraayonot.com/idea/nonsense/>. על שירי הנונסנס לילדים ראו: ברוך, 1984. חשוב לשים לב לקביעתה של ברוך לפיה: "בבחירת האובייקטים נמנע מחבר הנונסנס להשתמש במושגים מופשטים. הוא מטפל בעיקר במושגים מוחשיים או במושגים כשהם מומחשים, שאותם הוא מנתק מן הניסיון ומן הלוגיקה המקובלת" (שם, 48).

17 שם.

18 יש כמובן גם שירי נונסנס למבוגרים וברוך מבחירה את ההבדל בין שימוש בשירי נונסנס למבוגרים ולילדים (ברוך, 1984, בעיקר ע' 48-52).

19 לדוגמא: ישורון (2016) (בעיקר עמ' 493-495); סלע, מ' (19 באוקטובר 2013). כשנורית זרחי סוגרת את צינור השירה. **הארץ** <https://www.haaretz.co.il/gallery/literature/premium-1.2142342> [להלן: סלע, 2013]; רוזנטל, ר' (2002). "הטבע של ילדותי היה נחמה ומפלט – שיחה עם נורית זרחי". **פנים**, 21, עמ' 31-36, שחורי, ד' (6 בספטמבר 2008). האהבה הפנטסטית של נורית זרחי. ב-**NRG** <https://www.makorrishon.co.il/nrg/> [להלן: שחורי, 2008], ועוד.

כשהפנטסטי זה רק צורת התייחסות לממשי, למציאותי, אבל זה לא באמת פנטסטי".²⁰ אך ניכר כי הבחנה אמורפית-מה זו אינה מאפשרת באמת להכריע באשר לכל שיר ושיר שלה, אם הוא מיועד לילדים או למבוגרים. הקורא והחוקר יזדקקו לאמות מידה מובהקות יותר.

לאור גישה המורכבת של זרחי עצמה לשאלת קהל היעד, ניתן לחוש בהתלבטות מצד לא מעט מחוקרי יצירתה בנוגע לקהל היעד של חלק לא מבוטל משירה של זרחי. מנחם רגב (1993)²¹ קובע, למשל, כי: "עולם המבוגרים בשירה של נורית זרחי הוא מורכב ורב-פנים [...] הוא משיק לעולם הילד הבוחן את המבוגרים, הוא רחוק ממנו וגם קרוב אליו מאוד [...] הם שמרתקים ומקסימים אותנו, למרות ש'שירי ילדים', לא נועדו, כביכול, למבוגרים..."²² גם שהם סמיט (2012) מציינת בהתייחסותה לשירתה המאוחרת יותר של זרחי: "כמו בכל ספריה של נורית זרחי, המיועדים לקוראים המבוגרים לא פחות (ואולי יותר?) מאשר לילדים, גם ב'טינקרטנק' המילים, כמו שאמר המפטי-דמפטי, עובדות פעמיים, ולעיתים קרובות אומרות יותר מאשר את הקונקרטי".²³ חוה יסעור (1988)²⁴ בחנה את התאמת קהל היעד הילדי לשירה על סמך השימוש של זרחי במטפורות. לטענתה: "בשירים לילדים, אשר כתבה נורית זרחי, מובחנות מטפורות רבות [...] והיא יוצרת גם מטפורות מופשטות ומורכבות מאוד, המעמידות בסימן-שאלה את התאמת השירים, בהם הן מופיעות ומפותחות, לקהל הילדים".²⁵ בשאלת קהל היעד עסקה גם מי שנחשבת בעיני רבים החוקרת המובהקת ביותר של יצירתה של זרחי: אילנה אלקד-להמן.²⁶

רגב אשר חש במורכבותם של שירי הילדים של זרחי, העלה את הסברה לפיה קהל הילדים שמתעניין ביצירתה הוא קהל 'מוזר' או 'יוצא דופן': "שורה של נשים וגבר אחד, שיש בהם מוזרויות והתנהגויות יוצאות-דופן [...] האם המבוגרים המוזרים האלה [...] מאושרים? האם הם מסכנים?"²⁷. נדמה כי קביעתו זו מעידה יותר מכול על הקושי להגדיר במדויק את קהל היעד הפוטנציאלי של

- 20 סלע, 2013.
- 21 רגב, מ' (ינואר 1993). בין מבוגרים לילדים בשירי נורית זרחי. **מאזניים, סז (3)**, עמ' 51-53. [להלן: רגב].
- 22 רגב, 55.
- 23 סמיט, ש' (4 בדצמבר 2012). 'טינקרטנק': מסדר כנפיים. **הארץ**. <https://www.haaretz.co.il/literature/youngsters/1.1879317> [להלן: סמיט].
- 24 ראו: יסעור, ח' (1988). "לחקר מהותה של המטפריקה בלשון ובשירים לילדים". **באמת!?**, 2, עמ' 23-35. [להלן: יסעור]. יסעור מתייחסת לעניין השימוש במטפורה. על פי מחקרים שהיא נסמכת עליהם השימוש במטפורה מתאים דווקא לילדים צעירים, יותר מאשר לבני נוער התופסים את העולם באופן 'רציול' יותר. בגילאים צעירים המטפורות מתקבלות באהדת יתר, אם-כי, כמובן, יכולת התפיסה שלהם את המטפורות מוגבלות. (בעיקר עמ' 28-32).
- 25 שם, 32. התייחסות רחבה ודוגמאות רבות לשירים אלו נוכל למצוא במחקרה של אלקד-להמן ובעיקר ראו: אלקד-להמן, 2006. לא כאן המקום להכביר בדוגמאות.
- 26 ראו: אלקד-להמן, א' (תשמ"ו). האם אישה, אולי ילדה? עיון משווה בשירי נורית זרחי לילדים ולמבוגרים. **עיונים בספרות ילדים, 2**, עמ' 1-15. [להלן: אלקד-להמן, תשמ"ו] וכן אלקד-להמן, 2006, בעיקר עמ' 116-118.
- 27 רגב, 53.

שירתה של זרחי. מיה סלע (2009) בריאיון שערכה עם זרחי, העלתה את האפשרות כי שיריה פונים לילדים יוצאי דופן. תגובתה של זרחי הייתה: "מה זה רגיל ומה זה יוצא דופן? עבדתי הרבה שנים עם ילדים, לימדתי סדנאות. פעם שאלתי את הילדים מי מרגיש שהוא יוצא דופן וכל הילדים הצביעו. 20 [!] ילדים היו יוצאי דופן. אנשים, בגלל שהם חווים את עצמם מבפנים ואת האחרים מבחוץ, הם יוצאי דופן מבחינתם, מה שלא יהיה. וחוף מזה כל אחד הוא תמיד אחר".²⁸ נראה כי תגובתה של זרחי מעידה שהיא עצמה חשה בדיפויות של קהל היעד של יצירתה במרחב שבין קהל צעיר למבוגר. כך או כך, זרחי מרגישה כי שיריה פונים ל'אחר' ובעיקר ל'מיוחד', אם צעיר ואם מבוגר. כמו הילד הרי גם הילד שבמבוגר או המבוגר שביד יחוש לעולם, כדבריה, 'אחרות' ו'מיוחדות'.²⁹

לטענתי, קריאה מעמיקה של השיר "אישה באבטיח" מדגימה בצורה בולטת את הקושי להגדיר קהל יעד מסוים לשיריה של זרחי. מצד אחד, השיר עוסק בעולם הממשי והמציאותי שיש בו ירקות הצומחים על פי העונה: קודם אבטיח, שהוא פרי קיץ. כשהוא נובל, צומח הגזר. מכאן שיש בו אלמנט דידקטי המתאים לילדים. מצד אחר, כאמור, האלמנט הפנטסטי בשיר בולט ביותר, שכן בתוך הירקות האלו גרה אישה, וגר לפחות בעל חיים אחד. כאמור, הנטייה היא לטעון כי קיומו של צד פנטסטי מחדד את התחושה כי מדובר בשיר ילדים. אך כפי שמצהירה זרחי עצמה, השימוש בפנטזיה אינו רק נחלת שירי הילדים שלה, גם שירתה למבוגרים אינה חפה משימוש בפנטזיה, אך תפקידה שונה.³⁰ בקריאה מעמיקה של השיר עולה התאמתו גם לקהל מבוגר, וייתכן שלא רק הגבולות בין

28 ראו: סלע, מ' (16 במרץ 2009). נורית זרחי מכושפת. הארץ. <https://www.haaretz.co.il/gallery/1.3348715> [להלן: סלע, 2009].

29 על האחרות שבמבוגר ניתן ללמוד, בין היתר, מכתובתו של היוצר הארגנטינאי המופלא חורחה-לואיס בורחס. לדוגמה הסיפור "בורחס ואני" המובא בתחילת מאמרו של מלצר: מלצר, י' (2018). ככל שאנו קוראים את בורחס, כך אנו מכירים אותו פחות. רשימה אישית במלאת 120 שנים להולדתו. הספרנים, https://blog.nli.org.il/mussach_58_masa/ וכן ראו את הסיפור "האחר" מועלם, ש' (אוגוסט, 2021). סמינר מסע בזמן – זמן באמנות פילוסופיה ושירה, אנוז – בית קטן לתרבות. כפר ורבורג: "התקרבותי אל האחר ואמרת לי: 'אדוני מהמזרח או מארגנטינה?' 'מארגנטינה, אבל מגיל ארבע-עשרה אני חיה בז'נבה', הייתה התשובה. נשתררה שתיקה ארוכה. שאלתי: 'ברחוב מלגנו 17, מול הכנסייה הרוסית?' – 'אמנם כן', השיב. 'אם כן', אמרתי לו בבטחה, 'שם אדוני הוא חורחה לואיס בורחס. אף אני הנני חורחה לואיס בורחס, ואנו נמצאים בשנת 1969, בקיימברידג'. – "לא", ענה לי בקול הדומה לשלי, הבא כמו ממרחקים. אחרי רגעים אחדים הוסיף בהחלטיות: "אני נמצא כאן בז'נבה, יושב על ספסל, במרחק צעדים אחדים מנהר הרון. המוזר הוא שאנו דומים איש לרעהו, אלא שאדוני מבוגר ממני בהרבה וראשו אפור". הבינתי שאין אנו יכולים להבין איש את רעהו. שונים אנו מדי ובו בזמן אנו דומים. גם לא יכולנו לרמות איש את רעהו, כי אז היה זה מקשה על הדיאלוג בינינו. כל אחד מאתנו היה חיקוי קריקטורי של זולתו. המצב היה יוצא דופן מכדי שיתארך לזמן רב. ייעוץ או ויכוח היו חסרי תועלת, שכן גורלו הבלתי נמנע היה להיות בחלוף הזמן מה שהנני אני".

30 כך מציין אלוני (2021) לגבי זרחי: "היא מדברת עליהם <על הקול והדיבור בשיריה – נ.ר.> ממרכז האני שאינו מתמסר לפירוק, אלא לגובה הדמיון". זרחי, כפי שהיא מציינת לא מעט בראיונות איתה, היא כמעט היוצרת היחידה בעברית שמצליחה לפרסם ספרי פנטסיה. כך, למשל, כותבת הגר ינאי: "הסופרת נורית זרחי היא אחת הבודדות שהצלחו, ואפילו היא מדווחת על קשיים [...] הוצאות הספרים מאוד לא אהבו את זה, ושאלו אם אין לי במקרה

יצירתה של זרחי בכלל לילדים ולמבוגרים, ובשיר "אישה באבטיח" במיוחד, מטושטשים קמעה, אלא ככל הנראה יחד איתם מטושטשים גם הגבולות בין זרחי המבוגרת וזרחי הילדה.

אלוני (2021) העלה את הסברה לפיה מידה מסוימת של כאוטיות ביצירתה של זרחי לילדים ולמבוגרים עשויה להיעד על התפוררות, ואף על כאוס מסוים בחברה הישראלית כולה: "נורית זרחי כמו מהדהדת ביצירתה את כוחו של הדמיון, שהוא הדרך האפשרית לחיות את הכאוס כאי-כאוס, לסבול את ההתרחשויות והעוולות שבחוץ ואת הבלגן שבפנים, ואת ההזדקנות". דומה כי גם אי-הוודאות בנוגע לשאלה מיהו קהל היעד הפוטנציאלי של שיריה משקף מגמות כאוטיות אלו. אלוני מתייחס בדבריו להזדקנות החברה, ובד בבד הוא מציין את תהליך הזדקנותה של זרחי עצמה כסיבה לחוסר ההחלטיות והבלבול,³¹ אך נראה כי השיר "אישה באבטיח", שהוא משיריה המוקדמים של זרחי, מעיד שחוסר ההחלטיות בנוגע לשאלת קהל היעד הוא תהליך מוקדם מאוד אצל זרחי. השיר התפרסם לראשונה כשהייתה בסך הכול בת 26, ובכל זאת נדמה כי הכתיבה המתלבטת בין קהלים שונים, עולה בו כבר אז בצורה מובהקת ביותר. אכן, הוא כולל חלקים לא מציאותיים רבים, אלמנטים "לא מובנים" והזרות רבות, ההופכות את התיאור הכמו-מוכר לזר ושונה.³²

"אישה באבטיח" כשיר אמביוולנטי

בשל חוסר הבהירות בשאלת קהל היעד אני מציעה כי השיר "אישה באבטיח" יכול להיחשב, על פי ההבחנה של זהר שביט, לטקסט אמביוולנטי,³³ כלומר: טקסט שבעת ובעונה אחת מיועד לילדים ולמבוגרים ונקרא באופן שונה אצל אלה, ואצל אלה.³⁴ שביט דנה בהרחבה בדילמות העולות מכתביה של טקסט אמביוולנטי, שכן טקסטים אמביוולנטיים עונים "על צרכים ספרותיים של המבוגרים,

---

ספר ריאליסטי להוציא. זה קרה לי עם כל הספרים שלי". ינאי, ה' (2 בינואר 2002) מחפשים את אורי פוטר. הארץ <https://www.haaretz.co.il/misc/1.761169>

31 בעת כתיבת המאמר, בשנת 2021, מלאו לזרחי 80.

32 על המונח הזרה ראו: רנן, י' (1973). לשמוע את רחש הגלים. סימן קריאה: רבעון מעורב לספרות, 2, עמ' 343-361.

33 שביט מסבירה את תהליך הפיכתו של ספר לאמביוולנטי באופן הבא: "ז'אנר שנס ליחו בספרות למבוגרים נכנס כמו 'בדלת האחורית' לספרות הילדים. הקורא המבוגר מקבל אותו כז'אנר לגיטימי בספרות לילדים". כדוגמה היא מביאה רומן חניכה קלאסי: הרפתקאות אליס בארץ הפלאות, שכשהוא יצא לאור ז'אנר רומן החניכה למבוגרים כבר לא היה מקובל. ראו שביט, ז' (1996). מעשה ילדות – מבוא למואטיקה של ספרות ילדים. האוניברסיטה הפתוחה 183-197. [להלן: שביט]. בעיקר עמ' 193-196. דר בהתייחסותה לאחד מספריה המוכרים והאהובים של זרחי מי מכיר את תנינה מציינת כי: "הספר מוסר הרבה מאוד דרישות שלום להרפתקאות אליס בארץ הפלאות שמעשירות את הקריאה. [...] בשני המקרים, הגיבורות אינן משתנות, למרות ההרפתקאות הרבות שעוברות עליהן." כמו אצל קרול, גם אצל זרחי זהו רומן, המסרב בכל תוקף להיות רומן חניכה. (דר, י' (13 במאי 2009). למה לי להיות טובה. הארץ. <https://www.haaretz.co.il/literature/1.1260446>

34 שביט, בעיקר עמ' 185-186, וכן שיכמנטר, ר' (2016). מבטים חדשים על ספרות ילדים. האוניברסיטה הפתוחה, עמ' 100.

שאינם נחשבים מתאימים לילדים",³⁵ אך מצד אחר, הם "תופסים מקום דומיננטי במרכז המערכת הרשמית לילדים".³⁶ כלומר, הם אמורים להציג דגם פשוט, שיתממש עבור הילד, אך עבור המבוגר צריך להתממש דגם פארוזי. כדבריה: "מצד אחד, התרבות תופסת את הילד כמוגבל, ותפיסה זו מוצאת את ביטויה ביצירת המוגבלות היחסית של ספרות הילדים. מצד אחר, [...] הטקסטים האמביוולנטיים מגלים מעין חוסר התחשבות בילדים, מפני שרמות מסוימות בטקסט מתעלמות מהמוגבלות של הנמען הרשמי, הילדים.³⁷ רמות אלה מיועדות לנמען המובלע, המבוגרים".³⁸ שביט מציינת כי אף על פי ששיר אמביוולנטי הוא דו-ממדי, הוא יוצר, ולו בקריאה ראשונה, רושם של חד-ממדות. כפי שכבר רמזתי וארחיב בקריאה צמודה של השיר, הקורא לראשונה את השיר "אישה באבטיח", חש בהחלט בחד-ממדות ובפנייה לקהל אחד בלבד. לטענתי, דווקא הגדרת השיר "אישה באבטיח" כטקסט אמביוולנטי, עשויה לחדד את הבנת עומקו של השיר, ייחודיותו ומורכבותו בפנותו בו בזמן גם לילדים וגם למבוגרים.

קריאה של השיר בתור שיר אמביוולנטי תאפשר לנו גם לחוש בהיגיון פנימי עמוק יותר החבוי בו. לא רק חילופי העונות גורמים לאישה לעזוב את האבטיח ולמצוא מגורים חליפיים בגזר, אלא כוח חיצוני כלשהו מכריח אותה לנטוש בית ומקום בטוחים ומרווחים, ולעבור למקום הדורש הסתפקות במועט, חוסר נוחות ותחושת אי-שייכות שנכפים על האישה. סיטואציה זו מוכרת, לצערנו, ללא מעט מבוגרים.

קריאה כזו עשויה לרמוז גם לדמותה של המחברת הביוגרפית.³⁹ באחד הראיונות שנערכו איתה מתייחסת זרחי לתחושת הנטישה וחוסר היציבות החוזרת ביצירתה: "אני מניחה שזה קשור לחוויה הזאת של ילדה שבאה למקום אחד, ואז להרבה מקומות".⁴⁰

אדגים כעת בקריאה צמודה של השיר את טענותיי ואת הפוטנציאל של השיר להתקבל אצל שני קהלים: ילדים ומבוגרים. אנסה להראות כי דווקא השימוש באלמנטים לא מובנים ומורכבים בשיר עשוי לגשר על הפער בין הנשמה הילדית של הדוברת, לבין הנשמה המבוגרת של הדוברת המשתמעת והדוברת הביוגרפית בשיר.

---

35 שביט, 186.

36 שם.

37 זרחי אינה חושבת כי ילדים מוגבלים בתפיסת עולמם. להפך, לדבריה יש להם יכולות פילוסופיות ותפיסות עולם מורכבות. לדוגמה: "הילדים על פי זרחי מתעניינים בנושאים פילוסופיים לכל דבר, ממש כמו המבוגרים שעדיין מרשים לעצמם". (סלע, 2009).

38 שביט, בעיקר עמ' 192. לא כל החוקרים מקבלים את התפישה שמציגה שביט.

39 ראו לעיל הערה 4.

40 ראו: סלע, 2013.

עיון בשיר "אישה באבטיח"

מכותרת השיר למדים מייד שמתוארת בו דמות אישה. אישה בוגרת זו היא האדם היחיד שמוזכר בשיר. תופעה זו יוצאת דופן למדי בשירי הילדים של זרחי, שבהם, על פי רוב, אם יש דמות של מבוגר, מופיעות לצידה גם דמויות של ילדים. כך, למשל, בשיריה: "בילי", "הנמר שמתחת למיטה", "קילפתי תפוז", "שמלות" ועוד. אומנם, רגב (1993) מציינ כי באופן כללי ביצירה לילדים יש בהכרח קשר הדוק בין הילדים והמבוגרים המתוארים בה, שכן: "ברור לגמרי, שאין הילד יכול בלי המבוגר, והמבוגר הוא 'יתום' בלי הילד".⁴¹ ואכן, על-פי-רוב זרחי מזכירה בשירי הילדים שלה גם דמות של מבוגר.

עלילת השיר מתארת מה שקורה בתוך שני גידולים חקלאיים: אבטיח וגזר, שסביבם נבנה האימאז', תמונת לשון הממחישה מושגים, רעיונות רגשות או מצבים מופשטים.⁴² הבחירה בשני הגידולים הללו קשורה, בראש ובראשונה, למראה החיצוני שלהם. האבטיח רחב ממדים ועגול, ואילו הגזר צר וארוך. יתירה מזו, פנים האבטיח רך, ואילו תוכו של הגזר עצי וקשה, אף שקליפתו רכה. מכאן שעל אף שהשיר מכיל אלמנטים 'פנטסטיים', זרחי מקפידה בפרטים הקטנים הקשורים לעולם הטבע. קל לקורא לדמיין כי דירה בתוך גזר, כפי שזו עולה באופן מטפורי בשיר, ודאי אינה נוחה למגורים מכל בחינה שהיא. נוסף על כך, כפי שהזכרתי קודם לכן, הבחירה בשני הגידולים הללו קשורה למועד צמיחתם. האבטיח והגזר צומחים בעונות עוקבות: כשמסתיימת עונת האבטיחים, בשלהי הקיץ,⁴³ מתחילה עונת גידולו של הגזר, הנובט בתחילת החורף.⁴⁴ כמוכּוּן, הבחירה בבית בתוך פרי, אף שזרחי משתמשת בה לפחות בעוד שיר אחד שלה, "קילפתי תפוז", בעייתית. כידוע לנו ירקות ופירות נרקבים בסוף העונה ועובדה זו הייתה אמורה להניא את האישה מראש מלבחור באבטיח (כמו גם בגזר) כבית פוטנציאלי. ייתכן שהעובדה שהאבטיח עשוי להיחשב גם ירק (שכן הוא גדל על הקרקע), וגם פרי (שכן יש בו גרעינים), עשויה להעיד על אמביוולנטיות אינהרנטית בבחירת הירק, על אי-בהירות באשר להגדרתו הבוטנית, שאולי מחדדת את המורכבות ואת אי-ההתאמה מראש של האבטיח כבית פוטנציאלי מכיל עבור האישה.

41 רגב (1993), עמ' 51

42 לדברי יסעור ביטויים אלו הם: "תוצאה הסתעפותית של המטאפורה המרכזית". יסעור, עמ' 30.

43 "עונת האבטיחים בישראל מתחילה בחודש יוני, מגיעה לשיאה ביולי ומסתיימת באוגוסט, כאשר מרקמו של האבטיח הופך ספוגי". אבטיח. מעשר: אנציקלופדיה הלכתית-חקלאית. <https://www.toraland.org.il/%D7%A6%D7%99%D7%A7%D7%9C%D7%95%D7%A4%D7%93%D7%99%D7%94-%D7%94%D7%9C%D7%9B%D7%AA%D7%99%D7%AA-%D7%97%D7%A7%D7%9C%D7%90%D7%99%D7%AA/%D7%90%D7%91%D7%98%D7%99%D7%97/>

44 בנוגע לגזר ראו: מועצת הצמחים (אין תאריך). גזר. <http://www.plants.org.il/index.aspx?id=4324>

מדוע בחרה זרחי דווקא באבטיח וגזר? ייתכן שמלבד המבנה המנוגד שלהם, היא הכירה אותם מקיבוץ גבע, שבו מגדלים גם אבטיחים וגם גזרים.⁴⁵ בהמשך דבריי אראה כי מיקומו של הקיבוץ גבע רלוונטי גם לבחירות נוספות של זרחי בעיצוב השיר.

השורה הראשונה: "אישה אחת גרה בתוך אבטיח", מהווה אקספוזיציה, היצג פתיחה. מקום מגוריה של האישה הוא הרקע ההכרחי להבנת ההתרחשות בהמשך השיר: החלל של האבטיח גדול דיו כדי לאפשר מגורי אישה ברווחה. שורה זו ארוכה יותר מהבאות אחריה ובכך ממחישה זרחי לקוראה בעזרת עיצוב טיפוגרפי, כלומר אופן עימוד המילים בדף, את הרווחה היחסית של האישה בתוך האבטיח.⁴⁶ בשורה השנייה מוסיפה האישה פרט בנוגע לאבטיח, הוא היה: "גדול נורא". תוספת זו היא תת-תקנית מבחינה לשונית, אך יכולה להיקרא גם בדרך אחרת, שתדגיש את ארעיות החיים באבטיח. אם נוסיף פסיק לפני המילה "נורא" נבין כי אין מדובר ב'אבטיח גדול מאוד' אלא במעין נבואה שתגשים את עצמה: האבטיח הזה גדול מאוד וזה 'נורא' שכן הוא אפשר לאישה להשלוח את עצמה כי היא חיה במקום בטוח ונצחי, ולא התכוננה דיה לכך שהעונה תסתיים והיא תיאלץ לחפש לה בית אחר. מכאן שאף שלכאורה הפתיחה מציגה מצב אידילי,⁴⁷ המילה 'נורא' עשויה לעורר כבר בתחילת השיר את התחושה כי האישה מאוד בודדה בחלל הגדול שהיא גרה בו לבדה, חלל גדול מדי, כעין איתות המאפשר למצוא רמזים בסיום הקריאה לתובנות שאינן עולות בקריאה ראשונה רציפה.

מייד אחר כך מתוארת תכולת הבית: "היו לה שני שרפרפים כיסא ומנורה".⁴⁸ בהתחשב בכך שהשיר הוא קצר, דחיסות הפריטים שמכניסה האישה הביתה יוצרת טמפו מהיר, כמעט בולמוסי. לבד מזאת, בחירתה של זרחי דווקא בפריטים הללו מזכירה את סיפורה של האישה השונמית מספר מלכים.⁴⁹ כזכור האישה השונמית נתנה, בנדיבותה, לאלישע הנביא ולגיחזי עבדו חדר לגור בו בעת שהותם באזור, וכך נאמר במלכים ב, ד פסוק י: "נעשה נא עלית קיר קטנה ונשים לו שם מיטה ושלחן וכיסא ומנורה, והיה בבואו אלינו נסור שם". המעשה של האישה השונמית, אירוח אלישע והנער בחדר המרוהט, נתפש, בלא ספק, אצל המספר המקראי כמעשה חיובי, שכן בהמשך הטקסט

---

45 בשיחת טלפון שערכתי ביולי 2021 עם דן (דנדי) ידן, האחראי על צריף הראשונים בקיבוץ, הוא הבהיר לי כי שני הגידולים הללו עדיין קיימים בקיבוץ. גידול האבטיחים נועד, לדבריו, לשיווק גרעיני אבטיחים. תודתי הרבה לדנדי על שיחתו עימי. (בהקשר האבטיחים בגבת ראו: לוי, עמ' 287).

46 עיצוב הטקסט על הדף באופן המחבר בין המשמעות לעיצוב נקרא קאליגרמה. ראו: אלקד-להמן, תשמ"ו. 12.

47 בדומה לפתיחה של מעשייה. למבנה המעשייה לפי פרופ ראו: Propp, V. (2000). Morphology of the Folk Tale. University of Texas Press.

48 בריאיון שערכה הלית ישורון (2016) עם זרחי, מתארת זרחי את כתיבתה בתחילת דרכה כך: "תקופה ארוכה חשבת מחשבה אמריקאית כזאת, שצריך לכתוב מה שקורה. שני חדרים ומנורה אחת". (עמ' 1078 במהדורה המקוונת).

49 מלכים ב ד, א-לו.

המקראי⁵⁰ מסופר שאלישע גמל לאישה טובה על המעשה שלה. הוא גרם לה להרות ומאוחר יותר, אחרי שהבן חש ברע ומת, הוא החייה אותו, באקט פלאי ויומרני מאוד.⁵¹

בעל הזוהר, התייחס אף הוא לחשיבות הפרטים המוזכרים בסיפור אלישע והאישה השונמית. לדבריו, ארבעת החפצים הללו: מיטה, שולחן, כיסא ומנורה נמצאים בשכינה.⁵² במקום אחר בזוהר מודגש כי הפרטים הללו יוצרים תמונה של שלמות.⁵³ בהקשר זה גם הצורה העגולה של האבטיח משמעותית ביותר. העיגול מסמל בתרבויות כולן, בוודאי בתרבות הנוצרית והיהודית, נצחיות ושלמות.⁵⁴ התייחסותה של זרחי, במודע או שלא במודע, לסיפור האישה השונמית אינה מתמצה בבחירת הפריטים. האישה השונמית מוצאה מהכפר הערבי סונם, הנמצא סמוך מאוד לקיבוץ גבע, שזרחי גדלה בו.⁵⁵ וכן, בדומה לסיפור המקראי, העוסק במחזוריות החיים (לידת הבן, מותו וחזרתו לחיים), גם העלילה השירית ב"אישה באבטיח" מתמקדת בעונות השנה המתחלפות ובכורח לעזוב את הדירה בכל פעם בגלל שינויים עונתיים אלו, כדברי המחברת: "ופתאום – הסתיימה העונה".

50 שם, שם, לב – לז.

51 טענתה של האישה כלפי אלישע לאחר מות בנה שלא היה טעם בהענקת התינוק מראש אם הוא נועד למוות מוקדם, היא טענה נוקבת הראויה להתייחסות נפרדת ואין מקומה במאמר זה.

52 זוהר, כרך ב (שמות) פרשת תרומה, דף קלג עמוד א [מהד' וילנה 1924]: "מטה ושולחן וכסא ומנורה, ארבע אליו כלהו בשכינתא אינון". וכך גם מציין האלשיך: "וע"ד [=ועל דרך] האמת הם ד' תקוני שכינתא" (אלשיך מלכים ב ד), שכן האישה הבינה כי לפני עומדים אנשים קדושים. פרשנים מאוחרים, כגון החיד"א, מדגישים בבירור את משמעות הפרטים "ר"ת משכן מטה שלחן כסא נר כמ"ש [=כמו שנאמר] דורשי רשומות והם ד' תקוני שכינה כמ"ש [=כמו שכתוב] בזהר הקדוש. (חומת אנך מלכים ב, ד). (יש פרשנים המדגישים כי הבחירה בפרטים אלו נבעה מכך שאלו חפצים אישיים והאישה העדיפה שהאורחים לא ישתמשו בכלים של בני הבית, לדוגמא: רלב"ג מלכים ב, ד: "רצה לומר כי למעלתו אין ראוי שישתתפו בני הבית עמו ולא להשתמש בכלים שהוא ישתמש בהם".

53 זוהר מהדורת הסולם – שמות פרשת תרומה מאמר מטה שלחן כסא ומנורה, קכד: "בְּיָנֵי כָּהֵן, צְרִיכִין עֲמָא קְדִישָׁא, לִזְמַר תְּדִיר וְלִשְׁמֹעָה רְעוּתָהוֹן, לְסִדְרָא לְגַבֵּי עֲלָמָא עֲלָאָה, דְּאִיהוּ מְאָרִיָּה דְּבִיתָא, אִישׁ הַאֲלֵהִים, מְטָה וְשִׁלְחָן וְכִסֵּא וּמְנוּרָה, לְמַהֲוֵי שְׁלִימוֹ בְּכָל יוֹמָא, עֵילָא וְתַתָּא". חשוב לציין בהקשר זה את השימוש שעושה בעל הזוהר באופן כללי לעניין של עליית הגג. כמופיע בזוהר, האדם המתפלל יוצר קשר לספירה הקרובה אליו ביותר, השכינה או כנסת ישראל. באמצעות ספירה זו הוא מתחבר לעליונים. ארבעה החפצים המוזכרים הם מעין הכנות או תיקונים שבעזרתם המתפלל עוזר לשכינה להכשיר את עצמה להגיע לייחוד עם בעלה, ספירת התפארת שהוא הקב"ה. הייחוד הזה, כשיתקיים יביא להרמוניה במשפחה האלוהית שתגרום גם לשפע בעולם שבו אנו חיים. אומנם סביר להניח שזרחי עצמה לא הייתה מודעת לפרשנות הזוהר לסיפור, אך כנראה חשה באופן אישי את השלמות שנובעת מחפצים אלו. תודתי הרבה לפרופ' זאב גריס על שהאיר את עיניי בנקודה זו.

54 ראו, לדוגמא: "העיגול, הכדור, הדיסק או הטבעת הם סמלים לנצחיות ולאלוהות וזאת בשל הסימטריה והאזיון הבלתי משתנה". שילר, א' (אוגוסט, 2002). סמלים ומשמעותם במסורת הנוצרית. בתוך: ג' ברקאי וא' שילר (עורכים). **אריאל: כתב עת לידיעת ארץ ישראל**, 24, 155-156, עמ' 182. בהקשר הנוצרי חשוב לשים לב שהשיר כולו בנוי משלושה בתים, שאף הם משדרים, ולו לכאורה, במבט-על תחושה של שלמות.

55 תודתי הרבה לידידי היקר דב נוטקביץ' על שהוסיף לי פרט זה.

האופן שבו מעוצבים הפריטים בתוך הבית ראוי גם הוא לתשומת-לב. האישה מתאימה את המוצרים בני הקיימא לצרכיה הספציפיים. מודגש פעמיים כי האישה "חתכה לה חלון וחצבה לה סלון". זאת ועוד, החיתוך, החציבה ותוספת החפצים אינם מאפשרים להחזיר, לפחות לא בקלות, את האבטיח למבנה הקודם, או להתאימו לשימוש של מישהו אחר: "היא חתכה לה חלון / וחצבה לה סלון / ותלתה שם תמונה / והכניסה ארון". כלומר, האישה נותנת לבית את המגע, 'הטאץ' האישי שלה. החציבה בסלון עשויה אולי אף להדהד לחציבה אחרת שנועדה ליצירת שלמות, זו שתיארה נעמי שמר ממש באותה השנה, בשירה הפופולרי "שירו של אבא": "אם בהר חצבת אבן / להקים בנין חדש / לא לשווא אחי חצבת לבנין חדש / כי מן האבנים האלו ייבנה המקדש"⁵⁶. תחושת השלמות והרגיעה באבטיח, כפרי עגול ושלם, נבנית באמצעות סמלים, היוצרים תחושה כזו, והיא באה לידי ביטוי גם במשקל האמפיברך (משקל שלישוני: ההטעמה על ההברה השנייה), העשויה לתת תחושה של 'ערסול' ורגיעה, שאינה מביאה בחשבון הפתעה בלתי צפויה. עם האישה חי בבית-אבטיח גם חתול. האישה מגדלת אותו כדי שיצוד עבורה את העכברים, יגן עליה ויחזק את תחושת השלווה: "וחתול שיצוד עכברים היא גידלה בפניה"⁵⁷.

הקורא המבוגר חש עד לנקודה זו שהאישה עושה ככל יכולתה כדי לחוש ביטחון, הגנה ונוחות בביתה.⁵⁸ אך בד-בבד, עבור הקורא הצעיר, ממשיכה זרחי לנטוע בשיר אלמנטים של נונסנס. לא זו בלבד שמסופר על אישה שגרה באבטיח, היא אף מגדלת חתול בפניה, כאשר לאבטיח, כידוע, אין פינות.⁵⁹ העולה מכל זה הוא שהתמונה המוצגת בבית הראשון משדרת בשתי רמות. הילד הקורא או השומע חש בצד ההומוריסטי, והמבוגר חש שמדובר באישה ש"ביתה הוא מבצרה". לימים תתאר זרחי באחד הראיונות איתה פנטזיה המלווה אותה מילדותה, אף כי, לדבריה, בדרך כלל אין היא חיה בפנטזיות: "הייתה לי פנטזיה אחת כשהייתי ילדה", היא מספרת, "שיבואו ויגידו לי שמה שלמדנו עד עכשיו זה ממש לא נכון. שצפון זה דרום ושתיים ועוד שתיים זה לא ארבע. שעכשיו הם מבטלים הכול"⁶⁰. מפנטזיה זו עולה בבירור החשש שלפתע יתברר שהקרקה אינה יציבה ושדרי בראשית

56 השיר נכלל בקובץ השירים של נעמי שמר **כל השירים**, שיצא לאור בשנת 1967, כלומר פחות או יותר באותה השנה שבה נדפס שירה של זרחי. (למילות השיר **בית לזמר העברי** https://zemer.nli.org.il/song/Bait_Lazemer003704128)

57 לימים, בריאיון בעקבות קבלת פרס ישראל, תתייחס זרחי, כפי שהיא מצוטטת על ידי אלוני (2021), לנוכחות של החתול ביצירתה כולה: "לומר, למשל, שהשימוש במלה 'חתול' אינה רק לא 'כלב', אלא לכלול בתוכה את ההדהודים החושיים שלה, שהם מעבר לסימן החזותי, ובכך להשאיר את 'שאינו-חתול' כלול ב'חתול' ועומד לצד".

58 החתולים בויתו כבר לפני כ-9,000 או 10,000 שנים בדיוק למטרה זו, צייד עכברים. (ראו: דריסקול, ק"א, קלאטון-ברוק, ג', קיצ'נר, א"ס ואו'בריאן, ס"ג. (6 בנובמבר 2009). ביות החתול – מתי ואיך הוא התרחש? ב-Ynet <http://Ynet.co.il/articles/0,7340,L-3804917,00.html>). עצם אזכור של חיה שעברה תהליך של 'ביות' לעומת חיים פראיים בטבע, מחזק אף הוא את תחושת היציבות, השמירה וההגנה שנותן החתול בבית.

59 כאמור ביצירתה של זרחי רווח השימוש בחתול, אך על פי רוב התפקיד שלו ביצירה שונה. לדוגמה, ראו: אלקד-להמן, 2006, עמ' 84-86.

60 סלע, 2009.

עלולים להשתנות מהיום למחר בלי סיבה ניכרת לעין, ממש כמו שעונת האבטיחים עשויה להסתיים בהפתעה והאישה לא תוכל להמשיך לגור באבטיח.

שתי השורות האחרונות של הבית הראשון: "ופתאום – הסתיימה העונה", קוטעות את רצף קריאתו של השיר. המקף אחרי המילה "ופתאום" מאלץ את הקורא לעצור ולחוש בשינוי הפתאומי שיוזכר בשורה הבאה "נסתיימה העונה". לקיטוע מתלווה שינוי במשקל: מאמפירך לאנפסט (משקל שלישוני שבו ההטעמה היא על ההברה השלישית, האחרונה). ההטעמה על ההברה האחרונה עשויה אף היא להדגיש את סיום העונה ותום עידן הביטחון.⁶¹ כך נחתכת באחת תחושת הערסול והשלווה: הקורא נאלץ להבין יחד עם האישה כי היא תהיה מוכרחה לשנות לאלתר את מקום מגוריה, באופן פתאומי ושלא לרצונה. גם הקביעה המופיעה בשורה האחרונה "נסתיימה העונה",⁶² ראויה לתשומת-לב. המונח "סוף העונה" קשור לעולם החקלאי, כלומר לאבטיח כגידול חקלאי, ופחות מכך לעולם הנדל"ן, כלומר לאבטיח כמקום מגורים.⁶³ מכאן שנוצר כאן רצף של שתי מטפורות: לא די שהאישה גרה באבטיח, אלא גם עזיבת הדירה נכפית עליה כיון ש'העונה נסתיימה'.⁶⁴ נדמה כי מעתק כפול זה שובר באופן סופי את האפשרות לראות בשיר רק שיר נונסנס המיועד לילדים, אלא דוחק בקורא, ביתר שאת, להתייחס לממד המטפורי בשיר: האבטיח רחב הממדים שעונתו הסתיימה אינו "רק אבטיח", אם נשתמש בביטוי הפרוידיאני השגור, "לפעמים סיגריה היא רק סיגריה", אלא הוא מטפורה של תקופת רווחה ויציבות. כשעונת הרווחה מסתיימת נאלצת האישה לנדוד ולחפש לה "דירה חדשה". הבנה זו, המכה בדוברת, על השתמעויותיה הנפשיות והפרקטיות, היא, לדעתי, נושא המרכזי של השיר, המעורר בקורא תחושת נטישה, חוסר יציבות ושבירת הציפייה והתקווה מצידה לבית קבוע ויציב.⁶⁵ כאמור נושא זה עולה שוב ושוב בכל משך תקופות יצירתה של זרחי, הן לילדים

61 בהתייחסו לספרה המאוחר של זרחי **עלי עשב**, התייחס הירשפלד לתחושת הכיליון והסיום. לדבריו תחושה זו כן מלווה את זרחי מתחילת דרכה הספרותית: "ובאחד השירים הגבישיים שבקובץ [...] ועל רקע תחושת הכיליון המפעמת במרחב הרוח הזאת (תחושה שבשום אופן אינה חדשה בשירתה ואינה קשורה בהיותה "שירה מאוחרת")."

הירשפלד, א' (2 בינואר 2009). מלכת מידס של הדיבור. **הארץ** <https://www.haaretz.co.il/misc/1.1238591>

62 וחשוב לשים לב שהעונה מסתיימת 'פתאום' ועוד נתייחס לכך בהמשך הדברים.

63 ובכל זאת חשוב לציין שבתקופת ילדותה של זרחי בירושלים, רווח עדיין בעיר המנהג של מעבר של חלק נכבד מתושבי העיר בין דירות בחודש מסוים. המנהג החל בתקופה העות'מאנית ונקרא על שם החודש המוסלמי שבו הוא היה מתקיים: "מוחרם". ראו לעניין זה, זקס, י' (2011). שכונות ילדותי. **ניב ירושלים: בטאון של לשכת ירושלים: בני ברית, 60**, עמ' 14-25.

64 מעניין לציין בנקודה זו כי רגב מתייחס לנושא העולה ברבים משירי הילדים של זרחי "הפצים, אם אך יודעים להתבונן בהם, יכולים לשמר בתוכם את עקבות הזמן האבוד" (רגב, עמ' 52) והנה בשיר זה מופיעים גידולים חקלאיים שמתכלים ואינם יכולים לשמר דבר. מובן שקריאה כזו רק מחריפה את תחושת הבדידות והאובדן של בית האבטיח.

65 גם גונן-תור מרמזת על משמעות התקווה הנכזבת לביטחון מדומה שחוה הדוברת בשיר: "גיבורת השיר היא אישה שחשבה שתמיד יהיה לה אבטיח, שתמיד תהיה מצויה לה עונתו ועונתה גם יחד. והנה, הטבע פעל פעולתו הבלתי מנענת וכעת מצבה השתנה". גונן-תור, עמ' 87.

הן למבוגרים. לדוגמה בשיר הילדים שלה: "קילפתי תפוז": "הילד אמר / 'אתה עשית פה חור / תקן את הפלח / נושב עלי קור'", או בקובץ הסיפורים שלה למבוגרים **אוטוביוגרפיה של דלת**.⁶⁶ בריאיון עיתונאי שערך גיא שרמן (2021) עם נורית זרחי היא קובעת: "המפתן הוא נקודה בעייתית [...] ליוונים יש אֶלָּה אחת שאחראית על המפתן. אחרת אחראית על פרשות הדרכים. קשה לצאת החוצה. החוץ טובע משהו – ההתגייסות לצבא האוכלוסייה (המעוררת, בין היתר, חרדה – נ.ר.) בפנים אתה מובדל. הרבה אומנים, טווים לעצמם את הקורים האלה, כמו עכבישים, בתוך הבית. הם לא נותנים לחוץ לחתוך להם את הקורים. הם מתכרבלים בתוך עולמם. גם אם הם יוצאים, זה לרגע".⁶⁷

בבית השני בשיר מדגישה זרחי עד כמה המעבר מהאבטיח לגזר "בתום העונה" היה קשה "לאותה אישה". בחצי הראשון היא מדגישה את חוסר התוחלת בחיפוש דירה מתאימה: "הלכה לה אותה האישה / לחפש לה דירה חדשה. / היא חקרה שאלה". היא מדגישה את החיפוש העקר באמצעים פיגורטיביים שונים. לדוגמה: השורות קצרות והשימוש הרב בפעלים בארבע מתוך שש שורות הבית "הלכה [...] חקרה, שאלה [...] לא מצאה".⁶⁸ לבסוף היא מוצאת, כמו בדלית ברירה פתרון לא מתאים בעליל ופחות נוח: דירה בתוך גזר. את המעבר למגורים בגזר וצמצום המרחב ממחישה זרחי לקוראיה שוב בעזרת עיצוב טיפוגרפי. צורת הגזר מומחשת במבנה השיר שהופך להיות מורכב משורות קצרות בנות מילה אחת כל שורה: "ארוך, אבל צר". העיצוב הצר, בדומה למבנה הגזר, מנוגד כמובן למרחב שבאבטיח. המחשת הצפיפות בגזר בעזרת העיצוב, עשויה אף היא, לכאורה, לעורר את הרושם כי זהו שיר ילדים, שכן עיצוב כזה מאפיין כתיבה לילדים.⁶⁹ אך אין ספק שגם הקורא המתווך את הטקסט לילד חש, באופן מודע או לא מודע, במחנק המתואר בו. עבורו הצמצום מחזק את התחושה שנטישת האבטיח ערערה לחלוטין את הרווחה והביטחון שהיו נחלת האישה בעת שגרה בתוכו, וכי "אין לה אוויר" כעת.

---

66 זרחי, נ' (2018). **אוטוביוגרפיה של דלת – על אנשים שלא יצאו מפתח ביתם**. נוודים – נושא זה חוזר ועובר כחוט השני לכל אורך יצירתה. בשיחה עם זרחי מעירה שרון-בלייס: "יש לך ספר שירים 'התקרה עפה' וקובץ סיפורים קצרים ששמו 'הרצפה מתנדנדת'. כלומר מאז תחילת דרכה ועד היום למעשה חוזרת אותה התופעה: הקירות המתרחקים וההגנה הנעלמת: 'הַיְלָדָה בְּבֵית הָאָבִן הַבִּיטָה לְמַעַלָּה וְרָאָתָה אֵיךְ הַתְּקָרָה מְתַרְקֶקֶת כָּל יוֹם יוֹתֵר וְיוֹתֵר (בהמשך השיחה שרון-בלייס וזרחי מדייקות בנקודה זו: 'ואת שבה לעסוק ביציבות של הבית. זה עניין גופני ונפשי אצלך'.

67 שרון-בלייס.

68 ראו את שלושה עשר העיקרים לבחינת טיבו של שיר ילדים שהגדיר קורניי צ'וקובסקי. לעניין זה ראו גם: אופק, א' (1988 – מהדורה ג'). **תנו להם ספרים – פרקי ספרות ילדים**. ספריית פועלים, עמ' 144-148. תודתי לד"ר נורית פיינשטיין על הערתה זו.

69 ראו למשל את השיר של היונתן גפן "לג'ירף יש צוואר ארוך" בספרו, גפן, י' (2010). **הכבש הששה עשר**. כנרת, זמורה ביתן, דביר, עמ' 22. שם גם העיצוב הגרפי על הדף של צוואר הג'ירף יוצר את תחושת הגובה: "כל מה / שאנחנו / רואים / הג'ירף / רואה / לפנינו / יש לו / גם על / הפנים / מין / הבעה" (וכו').

גם השימוש בפסיחה, שהיא טכניקה של אי הלימה בין סיום השורה השירית לסיום המשפט הדקדוקי, ("רק חדרון / בתוך גזר"), מדגיש עד כמה הפתרון שהאישה הגיעה אליו לבסוף הוא חלקי וגורם לאי-יציבות. החדרון הצר היה עשוי, לכאורה, להדהד לחדרון שהציעה האישה השונמית לאלישע וגיחזי: "נַעֲשֶׂה-נָא עֲלֵית-קִיר קֶטְנָה" (מלכים ב, ד, י), אך בעוד שבטקסט המקראי, כפי שראינו, החדר היה 'מעט המחזיק את המרובה', בשירה של זרחי החדרון בתוך הגזר דרש הרבה מאוד ויתורים, התאמות, צמצום דרסטי של פריטים שהיא הביאה איתה מביתה המרווח, ומכאן – ירידה ברורה באיכות חייה.

הבית השלישי והאחרון פותח במילה אחת: "מעכשיו". מילה זו מכניסה את הממד הרצינולי לחייה של האישה. המילה מעמתת את האישה ואת הקורא עם הכורח להתרגל "כאן ועכשיו" למציאות המשתנה. בחצי הראשון של בית זה מפרטת זרחי את כל מה שהאישה **לא יכולה** להכניס מעתה והלאה לביתה, וכך מודגש ההכרח להצטמצם: "מעכשיו לא היה לה מקום לסלון / ולכן היא חתכה מחצית הארון / והכניסה רק רבע / כיסא / וחתול / ושרפרף". פירוט זה יוצר אנלוגיה ניגודית לכל מה שהיה אפשר להכניס למרחב של האבטיח, וממחיש באופן בולט את השבר שחווה האישה במעבר. העובדה שחלק הארי מן הפריטים היו צריכים להיחתך או שלא להיכנס לבית החדש, מחריפה את תחושת האובדן. הוויתורים יוצרים תחושה של בהילות ובלגן, שכן הפריטים מתוארים בסדר אקראי: קודם מוזכר כיסא, אחריו בעל חיים ואחר כך כיסא מסוג אחר: "רק רבע / כיסא / וחתול / ושרפרף". וכן, הפריטים מוצגים על דרך השלילה: "**לא** היה לה מקום לסלון" [הדגשה שלי – נ.ר.]. שלילה זו מדגישה אף היא את תחושת החסר. זרחי מקשרת באופן סיבתי את העובדה שלאישה "לא היה [...] מקום לסלון" עם הקביעה הבאה מייד אחר כך: "**ולכן** היא חתכה מחצית הארון" (הדגשה שלי – נ.ר.). קשר כזה אינו הכרחי, אך ניתן להבין ממנו כי היעדר הסלון, שהוא מרכז הבית שלתוכו הכניסה המחברת את 'עולמה האישי' באמצעות עיצובו כרצונה, גרם שגם חפצים אחרים, אישיים ומוצנעים יותר, הנמצאים בדרך כלל בתוך הארונות (בגדים או כלי אוכל), הצטמצמו באופן ניכר.

בין שאר הפריטים שהאישה הצליחה לדחוס, היא מציינת: "רק רבע כיסא". היפרבולה אבסורדית זו (שהרי ברור שאי אפשר להשתמש ברבע כיסא), רק ממחישה את הצפיפות. השרפרף היחיד שמצליח להיכנס מבהיר לנו כי האישה לא תוכל לארח שם אף אחד. למנורה, העשויה להיות גם סמל לאור וחמימות, לא נמצא מקום בבית-הגזר, וכך מומחשות עוד יותר הקדרות והחשיכה בבית החדש.

חשוב לשים לב שעל החתול האישה לא מוותרת, אולי משום שהוא עשוי להיות לה לנחמה, להפיג את בדידותה ולתת לה הרגשת ביטחון והגנה. כך או כך, נדמה שאין דרך להתעלם מכך שקריאה מטפורית של בית זה מעלה ביתר שאת את התחושה כי השיר עוסק באובדן הבית, הביטחון והיציבות.

שתי השורות המסיימות את השיר יוצרות בקריאה ראשונה את התחושה כי אכן מדובר כאן בשיר נונסנס הומוריסטי: "מעצמה היא בקושי הצליחה לדחוק את האף".⁷⁰ לכאורה נוצרת כאן ריאליזציה של המטפורה לפיה צמצום המרחב "בקושי מאפשר לדחוק את האף" לתוך גזר. נוכל לדמיין לעצמנו אישה העומדת מחוץ לגזר ומנסה לדחוק את עצמה למקום שהיא בקושי יכולה להכניס אליו את אפה. אך גם כאן, כמו בעניין האבטיח, לא קשה לחוש במשמעות המטפורית. הביטוי "לדחוף (או לדחוק) את האף" אינו מגוחך, והוא בעל משמעות ביקורתית ושלילית. כך קובע, למשל, רוזנטל, במילון הסלנג שלו: "דחף את האף, התערב במה שאינו עניינו".⁷¹ ייתכן כי אותה אישה חשה תחושת זרות כל כך גדולה עד שהיא מוצגת כמי שחודרת לבית-גזר, חודרת למקום שאינו שלה ואין לה זכויות בו. משמע: בסוף תהליך מעבר הדירה, האישה מרגישה זרה ולא שייכת לביתה החדש.⁷²

חשוב לציין כי גם בשיר מאוחר יותר של זרחי: "ילדה מזלג וילדה כף" מופיע ביטוי מורכב הקשור לאף. בשיר, שנדפס לראשונה כעשרים וחמש שנים אחרי השיר "אישה באבטיח",⁷³ מתארת זרחי ילדה שעברה תהליך סוציאליזציה (חיברות) חריף שגרם לה לאבד את ייחודה. כך מתארת זרחי את הילדה שם: "תִּפְסוּ אוֹתָהּ אֲנָשִׁים בְּאֵף וְהִפְכוּ אוֹתָהּ לְיֵלֶדָה כֶּף". כאמור, גם בשיר המאוחר התיאור הפסבדו-הומוריסטי מסתבר כתיאור כמעט טרגי. נראה כי הקורא המבוגר מבין את השירים הללו בדרך שונה לחלוטין מזו של ילד, שכן בקריאה שלו נעדר הפן ההומוריסטי שעשוי ללוות את קריאתו של הילד.⁷⁴ ומכאן ששני השירים עשויים להיחשב שירים אמביוולנטיים.

כפי שהבהרתי, תחושת הזרות בביתה שלה, באה לידי ביטוי ביצירתה של זרחי, גם לילדים וגם למבוגרים, מאז החלה ליצור. בקר מביאה דוגמאות לתחושה זו מתוך ספר השירים של זרחי **אררט**,

---

70 לעניין האפקט ההומוריסטי הנוצר מהמחשת המטאפורה של דחיקת האף לתוך הגזר ראו: אלמוג, ג' (1980). "המשובה הדווקאית בשיר החדש לילדים". **מעגלי קריאה**, 8, עמ' 131-133. "לא נעשה כאן ניסיון ליפות מצב או לפתור אותו אלא 'להעמיד' אותו" (132). [להלן: אלמוג].

71 ראו רוזנטל, ר' (2018). **מילון הסלנג המקיף**. עברית: כתר-מודן. (מהדורה ב'), עמ' 78.

72 שימוש בניב זה מופנה, כמובן, בעיקר למבוגרים (ראו דוגמה דומה שמביאה יסעור: "יש לי מחשבה בראש", עמ' 33).

73 בספרה: זרחי, נ' (1992). **באה המלכה למלך – מבחר משיריה לילדים**. מסדה, עמ' 21.

74 בקר מתייחסת לצד ההומוריסטי בשיר "אישה באבטיח" בשל הלחנתו שהביאה אותו להיראות כ"חגיגה ג'אזית של נונסנס מקפיץ. הסיפור על זו שגרה בתוך אבטיח גדול, ופתאום כשהסתיימה העונה נאלצה להיחזק לתוך גזר 'ארוך אבל צר', מצחיק ומשלהב את הילדים בהומור האבסורד שבו". בקר, א' (28 במאי 2015). בשיריה של נורית זרחי אין ולו שורה צפויה אחת. **הארץ**. <https://www.haaretz.co.il/literature/book-week/premium-1.2644257>. [להלן: בקר].

שיצא לאור בשנת 2015.⁷⁵ בדומה פותח קובץ הסיפורים הקצר של זרחי משנת 2016 **בלוע** בסיפור הקצר בשם **מטאמורפוזיס** שבו היא מתארת מעבר דירה שלה עם בנותיה לאחר גירושיה.⁷⁶

לשם מה פונה זרחי לקהל של ילדים ביצירתה? האם זוהי העמדת פנים, או ניסיונה לגשר בין שני צדדים באישיותה, צד ילדי וצד בוגר או מבוגר? דומה כי הקביעה של מנהיים עשויה לסייע בידינו לענות על שאלה זו: "זרחי נותנת למבוגרים את הזכות לחלום ולהזות, ולילדים את האפשרות להבין".⁷⁷ כלומר, יש משהו בניסוח הילדי שתורם למבוגרים, ומשהו במסרים למבוגרים שפונה גם לילדים.

קריאה שונה של השיר "אישה באבטיח" מציעה גונן-תור (2008). לדבריה, ההומור בשיר מעורר אצל הקורא יחס אדיש ומנוכר כלפי האישה: "הטון המבודח שבו השיר כתוב, המדווח בזדוניות אדישה על מצבה של הגיבורה, יוצר ריחוק רגשי כתחבולה אומנותית המאפיינת הומור, והופך את הקורא למנוכר ונטול אהדה לכאבה של האישה שאיתרע מזלה, למרות שכולנו מועדים לאותו מזל עצמו".⁷⁸ לטעמי קביעתה אינה נכונה משתי סיבות. ראשית, קריאת השיר כטקסט אמביוולנטי מעורר בילד הקורא תחושה של גיחוך, אך ודאי לא ניכור. לעומת זאת, המבוגר יחוש דווקא הרבה מאוד צער, ואולי אף אמפתיה כלפי האישה, אם לא רחמים.⁷⁹ שנית, קביעתה לפיה "כולנו מועדים לאותו מזל עצמו", גם היא אינה נכונה בהכרח. נדמה שקשה לנתק את תחושת הבדידות העולה מהשיר מן הביוגרפיה של זרחי החוזרת ונזכרת בראיונות עימה: חרדת הנטישה ותחושת האובדן התמידית⁸⁰

75 "בשירתה של זרחי המבוגרת והכותבת למבוגרים נחשפת מצוקת המקום כבואה לדוחק קיומי ופנימי. הנה, מתוך שירי השער "עור" – השער האחרון בספר **אררט**: "אני לובשת בית. / קְתִמִּיד הַשְּׂמִיכָה קְצָרָה. / הראש או הרגלים בְּחוּץ. / ... / אֲדוֹן נְעֵדֶר מְרֵבָה פְּנִים, / איך אפשר להחזיר את המְרֻקֵב לְאָחוֹר"; "...אני חוצה את הָאֵן / בְּמִסְפְּרִים, קוֹשֶׁרֶת עֲצְמִי לְכַבֵּד / הַתְּעוּפָה וּמְפִלִיגָה לְעֵבֶר הַדְּלָת / כְּפִרְיָנִטָה הַחוּתְרֶת לְשׂוֹא אֵל / הָאֵנִי, הָאֵי הַמְּבַצֵּר מְפֹשֵׁר". בקר. באופן דומה באה תחושה זו לידי ביטוי גם ביצירתה הפרוזאית המאוחרת של זרחי.

76 זרחי, נ' (2016). **בלוע**. אפיק: "אומנם מספר ארגזים עדיין ניצבו לאורך הקיר, אבל הדירה החדשה הבריקה, בעלי עוד טיפל בזה, ריסוס, סידוד וכל השאר, לפני שטס לאמריקה. זו לא הייתה הפעם הראשונה שהיינו ביבשות נפרדות, רק שהפעם הוא כבר לא היה בעלי... ישבתי על הספה, שנים לא גרתי בבית ללא מבוגר נוסף, אחוזת הקלה ואימה". עמ' 7.

77 אלעד, א' (19 בדצמבר 2011). מהמוצדקות במשוררנינו: נורית זרחי חוגגת 70. ב-NRG : <https://www.makorrishon.co.il/nrg/online/47/ART2/317/528.html>

78 גונן-תור, עמ' 87.

79 בריאיון עם ישורון (2016) מסבירה זרחי את ההומור באופן הבא: "השעשוע של השירה מנטרל את זה מסיגים של רחמים עצמיים" (ישורון, עמ' 501).

80 גונן-תור מתייחסת לציוריהם של כמה ילדים את השיר. היא מתמקדת בילדה בשם נועה המציירת את האישה באבטיח כמי ש"ספונה ומסתתרת בביתה המגון, בחסות הקליפה שיצרה לעצמה, ומציצה אל העולם מתוך חלון קטן שקרעה בו. האבטיח הוא, אכן, סוג של בועה, אבל היא אינה הולכת שולל. ראשה מוטה לצד אחד במחווה של חוסר אמון ועיניה התכולות מביטות הצדה בספקנות, כאומר: כעת הכול בסדר, אבל המצב ודאי ישתנה" (גונן-תור, 88). ייתכן, כמובן, כי נועה הקטנה עברה עצמה נטישה כלשהי ולכן היא מזדהה עם החשש של האישה, אם כי

המלוות אותה מילדותה, תחושת חוסר השייכות לקיבוץ, ובהמשך גירושיה הכפולים, (למרות שאת גירושיה, כפי שהדגישו חוקרים שונים, היא זו שיזמה ואין זה המקום להתייחס למניעים פסיכולוגיים כאלו ואחרים שעשויים לפרש תהליכים אלו).⁸¹ מכול מקום, תחושת האובדן והאומללות אינה בהכרח תחושה אוניברסלית.

סיכום

שירה המוקדם של זרחי "אישה באבטיח" זכה להתייחסות מצומצמת במחקר אף שהוא משיריה הראשונים וכולל אלמנטים רבים שמלווים את יצירתה מאז ועד היום. משום כך ניתן לראות בו מפתח להבנת יצירתה כולה.

לכאורה, זהו שיר ילדים שנכלל לראשונה בקובץ שירי ילדים. עיקר פרסומו נבע מהנגשתו לילדים באמצעות הלחנתו. אולם קריאה מעמיקה בו מלמדת שהוא פונה למבוגרים לא פחות מאשר לילדים. שיר זה מעיד שכבר מתחילת דרכה הספרותית יצרה זרחי טקסטים הפונים לכאורה לילדים, אך למעשה, קהל היעד שלהם הוא גם מבוגרים, ואולי בראש וראשונה מבוגרים. מכאן, טענתי שהשיר "אישה באבטיח", כמו לא מעט משירי הילדים של זרחי, תואם להגדרתה של שביט את הטקסט האמביוולנטי שכן: "המבוגרים רואים <בו> ספרות שמתאימה לא רק לילדים, אלא גם למבוגרים".⁸²

הבנה כזו מאפשרת לחוש במורכבות השיר ובעובדה שהוא פונה בד בבד לשני קהלים: צעיר ומבוגר. מבחינה זו השיר "אישה באבטיח" מדגים את מורכבות שירתה של זרחי בכלל, בהלימה למה שקובעת סמיט (2012) בנוגע לזרחי: "היא <היא> מפיל[ה] את המחיצות שבין ספרות הילדים לספרות המבוגרים".⁸³ גם השימוש התכוף של זרחי בהומור ובנונסנס⁸⁴ מאפשר לה לפנות באופן מתוחכם לשני קהלי היעד גם יחד: היא לועגת לרצינות ומתייחסת בכובד ראש ובעומק תהומי לקומי ולאבסורדי. העובדה שהשיר פונה בעת ובעונה אחת לשני קהלים מאפשרת שלא להכריע בשאלת קהל יעד אחד

כמובן זו ספקולציה בלבד המצריכה אישוש. כך או כך נדמה כי הבנתה של נועה את המורכבות והפחדים של האישה עוד בשלב הראשוני מתאימה לתפיסה שמציג רגב (1993) במאמרו לפיה: "בקבצי השירים של נורית זרחי מצויים שירים שאי-אפשר לכלול אותם בהגדרה קונבנציונאלית של 'שירי ילדים' [...] משום התפיסה המקובלת עדיין, שיש נושאים שאין הילדים מסוגלים להבין אותם. המשוררת, בצדק, פוסחת על הגבולות שמישהו הציב, ומראה שאין נושא, אפילו אם הוא נחשב 'מבוגר', שילד לא יוכל להבינו" (רגב, עמ' 54).

81 ראו: לוי (2009).

82 שביט, עמ' 185.

83 סמיט (2012).

84 אלמוג מתמודדת עם שאלת השימוש בהומור בשירת ילדים, מורכבותו והאיוון הדרוש בשימוש בו וכך היא מציינת: "המשחק ב'משובה הדוקאית' טומן בחובו גם סכנות ועל המשורר לשמור על פרופורציה עדינה שבין שביירת המוסכמות המוחלטת [...] לבין ספקנות בונה לגבי נורמות קיימות, ובין פיתוח מחשבה עצמאית ומשוחזרת לבין הצורך בחינוך לערכים חברתיים מסורתיים ותרבותיים". אלמוג (1980), עמ' 132.

ויחיד. באופן כזה השיר מעורר תחושות סותרות: מצד אחד הוא מעורר תחושות הומוריסטיות, מצד אחר, תחושות קשות, אך התחושות כולן חיות זו לצד זו. כך מצליחה זרחי לאזן בין ה"סכנות" השונות שעלולות לארוב לפתחו של שיר אמביוולנטי, שכן הפנייה של שיר אמביוולנטי בו-בזמן לשני קהלים שונים הייתה עלולה להפוך בסופו של דבר את השיר לבלתי מתאים לשום קהל. אך נדמה כי השיר "אישה באבטיח" הוא דוגמה לכתיבתה המופלאה של זרחי שאינה נופלת ב"פח" ומצליחה להתאים את שירה בה בעת לקהלים שונים.

רשימת מקורות:

אופק, א' (1988 – מהדורה ג'). **תנו להם ספרים – פרקי ספרות ילדים**. ספריית פועלים. עמ' 144-148. אלוני, י' (2021, 09 במרץ) נורית זרחי, **כלת פרס ישראל לשירה תשפ"א | להבין? אי אפשר להבין כלום, ובכלל, מה יש להבין? הארץ:**

<https://www.haaretz.co.il/literature/poetry/2021-03-09/ty-article/.premium/0000017f-e562-dc7e-adff-f5ef6e3a0000>

אלעד, א' (2011, 19 בדצמבר). מהמוצדקות במשוררנו: נורית זרחי חוגגת 70. **NRG**:
<https://www.makorrishon.co.il/nrg/online/47/ART2/317/528.html>

אלמוג, ג' (1980). "המשובה הדווקאית בשיר החדש לילדים". **מעגלי קריאה**, 8, עמ' 131-133. אלקד-להמן, א' (תשמ"ו). האם אישה, אולי ילדה? עיון משווה בשירי נורית זרחי לילדים ולמבוגרים. **עיונים בספרות ילדים**, 2, עמ' 1-15.

אלקד-להמן, א' (תשס"ט). קול וכנפיים: דמיון ומציאות בפנטזיה לילדים מאת נורית זרחי. **ספרות ילדים ונוער**, 129, עמ' 12-32.

אלקד-להמן, א' (2006). **לבדה היא אורגת – קריאה ביצירת נורית זרחי**. כרמל.

בארת, ר' ופוקו, מ' (2005). **מות המחבר ומהו מחבר**. רסלינג.

בקר, א' (2015, 28 במאי). בשיריה של נורית זרחי אין ולו שורה צפויה אחת. **הארץ**:
<https://www.haaretz.co.il/literature/book-week/.premium-1.2644257>

ברוך, מ' (1984). על יצירות הנונסנס העבריות לילדים. **ספרות ילדים ונוער**, 10, (לט-מ), עמ' 47-52. ברוך, מ' (1992). **סוגיות וסוגים בשירת ילדים**. (מהדורה ג'). משרד הביטחון הוצאה לאור. עמ' 98-107.

גונן-תור, ר' (2008). בין יש לאין: איורי ילדים לשיריה של נורית זרחי. **הד הגן**, 73 (1), עמ' 78-91.

גורביץ, ד' וערב, ד' (אין תאריך). נונסנס, אי-גיון. **אנציקלופדיה של הרעיונות**.

<https://haraayonot.com/idea/nonsense>

גפן, י' (2010). **הכבש הששה עשר**. כנרת, זמורה ביתן, דביר.

דר, י' (2009). (2009, 13 במאי). למה לי להיות טובה. **הארץ**. <https://www.haaretz.co.il/literature/1.1260446>

דריסקול, ק"א, קלאטון-ברוק, ג', קיצ'נר, א"ס ואו'בריאן, ס"ג. (6 בנובמבר 2009). ביות החתול – מתי ואיך הוא התרחש? **YNET**. <https://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-3804917,00.html>

הירשפלד, א' (2009, 2 בינואר). מלכת מידס של הדיבור. **הארץ**. <https://www.haaretz.co.il/misc/1.1238591>

זקס, י' (2011). שכונות ילדותי. **ניב ירושלים: בטאון של לשכת ירושלים**: בני ברית, 60, עמ' 24-25.

זוהר (ספר), כר' ב (שמות) פרשת תרומה דף קלג עמוד א [מהד' וילנה 1924]

זרחי, נ' (1967). **אני אוהב לשרוק ברחוב**. מסדה / דביר.

זרחי, נ' (1982). **מחשבות מיותרות של גברת**. הקיבוץ המאוחד.

זרחי, נ' (1998). **מלון היפנודרום**. תג.

זרחי, נ' (1992). **באה המלכה למלך** – מבחר משיריה לילדים. מסדה.

זרחי, נ' (2011) **ילדת חוץ**. כנרת זמורה-דביר.

זרחי, נ' (2015). **אררט**. הקיבוץ המאוחד.

זרחי, נ' (2016). **בלוע**. אפיק.

זרחי, נ' (2018). **אוטוביוגרפיה של דלת – על אנשים שלא יצאו מפתח ביתם**. אפיק.

טוהר, ו' (תשס"ז). המלכה בודדה, המלך ירד מנכסיו: שבירת קונבנציות בארבעה משירי הילדים של נורית זרחי לאור הפואטיקה של המעשייה העממית. **חמדעת: שנתון מכללת חמדת הדרום, ה**, עמ' 103-126.

יובל, י' (אין תאריך). שיחת נפש, עונה 6: נורית זרחי. (יו טיוב). **שיחת נפש**: <https://www.youtube.com/watch?v=jkMvcc6Shzw>

ינאי, ה' (2002, 2 בינואר) מחפשים את אורי פוטר. **הארץ**: <https://www.haaretz.co.il/misc/1.761169>

יסעור, ח' (1988). "לחקר מהותה של המטפוריקה בלשון ובשירים לילדים". **באמת!?**, 2, עמ' 23-35.

ישורון, ה' (2016). איך עשית את זה? **ראיונות חדרים**. הספרייה החדשה. 481-501, עמ' 497.

ישורון ובן נון, ש' (2021, 1 במרץ). הסופרת והמשוררת נורית זרחי היא כלת פרס ישראל לספרות לשנת תשפ"א. **וואלה**: <https://e.walla.co.il/item/3421030>

לוי, ד' (2009, 2 בפברואר). אי אפשר בלי פיות – ראיון עם נורית זרחי. בבלוג **המדור לאיבוד קרובים**. <https://thedaphna.wordpress.com/2009/02/02>

לוי, נ' (2017). **יושבת על נתיב תעופה – הלשון הפואטית של נורית זרחי ביצירתה לילדים**. (חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה) אוניברסיטת תל-אביב.

https://humanities.tau.ac.il/sites/humanities.tau.ac.il/files/media_server/all-units/%D7%91%D7%99%D7%A20%D7%A1%D7%A4%D7%A8%20%D7%9C%D7%9E%D7%93%D7%A2%D7%99%20%D7%94%D7%99%D7%94%D7%93%D7%95%D7%AA/%D7%A2%D7%91%D7%95%D7%93%D7%95%D7%AA%20%D7%93%D7%95%D7%A7%D7%98%D7%95%D7%A8%D7%98/%D7%A0%D7%99%D7%A8%D7%94%20%D7%9C%D7%95%D7%99%D7%9F20%-D7%93%D7%95%D7%A7%D7%98%D7%95%D7%A8%D7%98.pdf

- ליבוביץ', נ' (2015). **צינונות ומלנכוליה: החיים הקצרים של ישראל זרחי**. כרמל.
 מועלם, ש' (אוגוסט, 2021). "האחר" (סיפור). סמינר מסע בזמן – זמן באמנות פילוסופיה ושירה, **אנוז – בית קטן לתרבות**. כפר ורבורג.
- מועצת הצמחים (אין תאריך). גזר. <http://www.plants.org.il/index.aspx?id=4324>
 מלכים ב ד, א-לו.
- מלצר, י' (2018). ככל שאנו קוראים את בורחס, כך אנו מכירים אותו פחות. רשימה אישית במלאת 120 שנים להולדתו. **ספרנים**. https://blog.nli.org.il/mussach_58_masa
- מעשר: אנציקלופדיה הלכתית-חקלאית**, ערך: אבטיח. <https://www.toraland.org.il/%D7%90%D7%A0%D7%A6%D7%99%D7%A7%D7%9C%D7%95%D7%A4%D7%93%D7%99%D7%94-%D7%94%D7%9C%D7%9B%D7%AA%D7%99%D7%AA-%D7%97%D7%A7%D7%9C%D7%90%D7%99%D7%AA%D7%90%D7%91%D7%98%D7%99%D7%97>
- מצוב-כהן, ע' (2016). 'להסתלק לארץ לגמרי אחרת': חוסר הורי במרחב המשפחתי ועיצובו בסיפורים של נורית זרחי. **מורשת ישראל, 13**, עמ' 101-122.
- סלע, מ' (2009, 16 במרץ). נורית זרחי מכושפת. **הארץ**: <https://www.haaretz.co.il/gallery/1.3348715>
 סלע, מ' (2013, 19 באוקטובר). כשנורית זרחי סוגרת את צינור השירה. **הארץ**: <https://www.haaretz.co.il/gallery/literature/.premium-1.2142342>
- סמיט, ש' (2012, 4 בדצמבר). 'טינקרטנק': מסדר כנפיים. **הארץ**: <https://www.haaretz.co.il/literature/youngsters/1.1879317>
- רגב, מ' (ינואר 1993). בין מבוגרים לילדים בשירי נורית זרחי. **מאזניים, סז** (3), עמ' 51-55.
- רוזנטל, ר' (2002). "הטבע של ילדותי היה נחמה ומפלט – שיחה עם נורית זרחי". **פנים, 21**, עמ' 31-36.
- רוזנטל, ר' (2018). **מילון הסלנג המקיף. עברית: כתר-מודן**. (מהדורה ב'), 78.
- רנן, י' (1973). לשמוע את רחש הגלים. **סימן קריאה: רבעון מעורב לספרות, 2**, עמ' 343-361.
- שביט, ז' (1996). **מעשה ילדות – מבוא לפואטיקה של ספרות ילדים**. האוניברסיטה הפתוחה, עמ' 183-197.
- שועלי, צ' (2021, 12 במרץ). נמלים זעירות אכלו בי פירור אחר פירור. **הארץ**: <https://www.haaretz.co.il/literature/poetry/.premium-1.9603030>
- שווימר, י' (2009, 20 באפריל). התנינה של זרחי עושה מה שמתחשק. **NRG**: <https://www.makorrishon.co.il/nrg/online/47/ART1/880/817.html>
- שחורי, ד' (6 בספטמבר 2008). האהבה הפנטסטית של נורית זרחי. **NRG**: <https://www.makorrishon.co.il/nrg/online/47/ART1/782/053.html>
- שטרס, ח' (2010). 'הרי כולנו ילדים כלפי המוחלט': דברים בעקבות אוסף המסות 'מחשבות מיותרות לגברת' לנורית זרחי. **מכאן, 10**, (2), עמ' 163-268.
- שיכמנטר, ר' (2016). **מבטים חדשים על ספרות ילדים**. האוניברסיטה הפתוחה.
- שילר, א' (אוגוסט, 2002). סמלים ומשמעותם במסורת הנוצרית. בתוך: ג' ברקאי וא' שילר (עורכים). **אריאל: כתב עת לידיעת ארץ ישראל, 24**, 155-156, עמ' 182.

שיפמן, ס' (1999). **טביעת אצבעו של המחבר: פוקנר, המינגוויי, מאיר שלו**. הקיבוץ המאוחד.

שמר, נ' (1967). **כל השירים**. לולב.

שרון-בלייס, ע' (2021, מרץ 9). הגעתי לסוף האחורנית. עכשיו אפשר להתחיל מהתחלה – שיחה עם נורית זרחי. **הארץ**
<https://www.haaretz.co.il/literature/poetry/.premium-1.9603161>

[אוחזר 14.3.21]

שרמן, ג' (2018, 19 במאי). נורית זרחי: "אני לכל ההפגנות הלכתי. עכשיו שהצעירים יעשו את זה". **ידיעות אחרונות**.
<https://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-5263037,00.html>

Propp, V. (2000). *Morphology of the Folk Tale*. University of Texas Press.